

MIMOMANŽELSKÁ PLODNOSŤ NA SLOVENSKU – ŠPECIFIKÁ A ANALÝZA DEMOGRAFICKÉHO JAVU

Michaela Potančoková

Problematika skúmania mimomanželskej plodnosti na Slovensku spočíva v snahe objasniť meniace sa demografické a rodinné správanie v posledných desiatich rokoch. Znamená zvýšenie podielu mimomanželsky narodených v našej krajine priblíženie sa európskym trendom? Možno tento jav hodnotiť v súvislosti s nastupujúcim druhým demografickým prechodom? V súčasnosti vysoká úroveň podielu mimomanželsky narodených v severnej a západnej Európe je výsledkom dlhodobého pôsobiacich procesov zahrnutých v koncepcii druhého demografického prechodu. Na Slovensku sa obdobné procesy začali len pred 10-timi rokmi, v ostatnej Európe bežia od 60-tych rokov. Mimomanželská plodnosť a jej stúpajúci trend je tu v úzkom súvisi s kvalitatívnou zmenou rodiny a partnerského spolužitia. Objavujú sa nové alternatívne formy rodiny a reálnou alternatívou manželstva sa stáva kohabitácia.

Mimomanželská plodnosť v kontexte Európy

Podiel mimomanželsky narodených na Slovensku dosahoval vo svojom dlhodobom vývoji stabilnú úroveň približne 5% (1950-85)(gr.2). Pravdepodobne to boli podmienky výrazne prorodinnnej politiky štátu, ktoré účinne zabraňovali zvyšovaniu tohto podielu až do druhej polovice 80-tych rokov, kedy došlo k vzrastu na úroveň približne 7%. Prelomovým sa stal rok 1990. Za poslednú dekádu vzrástol podiel mimomanželsky narodených zo 7,6 (1990) na 18,3% (2000). Takýto dynamický vývoj možno porovnať s obdobím nástupu 2. demografického prechodu v severnej a západnej Európe, kde však došlo k vzrastu z vyššej úrovne (van de Kaa, 1987). Nie je to špecifický prípad Slovenska, podobnú situáciu môžeme pozorovať vo väčšine krajín východnej Európy, samozrejme tempo rastu aj dosiahnutá úroveň sú rôzne. Najdynamickejší sa javí vývoj v Českej republike a Pobaltí, kde niektoré krajiny rýchlo dosiahli úroveň svojich vyspelejších susedov, proces je naopak veľmi pomalý v prísne katolíckych a pravoslávnych krajinách južnej Európy.

Postavenie Slovenska vrámci Európy možno nájsť medzi postkomunistickými krajinami s podielom mimomanželsky narodených nižším než 20%, najnižšiu úroveň však dosahuje južná Európa. Nad nami sa nachádza skupina Pobaltských a stredoeurópskych krajín s rýchlym nárastom podielu nad 20%, najvyšší je podiel v krajinách západnej a severnej Európy (35-64%), kde je kohabitácia bežnou formou spolužitia.

Mimomanželská plodnosť na Slovensku

Mimomanželská plodnosť na Slovensku sa vyznačuje svojimi špecifickými črtami v porovnaní s plodnosťou ako takou. V dlhodobom vývoji od r. 1970 je najvyššia mimomanželská plodnosť dosahovaná vo vyšších vekových kategóriách než celková, kde vrchol spadá do vekovej kategórie 20-24. Od r. 1980 sa vrchol mimomanželskej plodnosti ustálil vo vekovej kategórii 25-29 rokov (gr.1). Od r. 1950 úroveň mimomanželskej plodnosti poklesla vo všetkých vekových kategóriách, predovšetkým v najplodnejších (20-29) a vyšších. Tento vývoj je analogický s vývojom plodnosti na Slovensku. Z rámca širšieho vývoja plodnosti sa vymyká obdobie 90-tych rokov. V porovnaní s rokom 1990 do r. 1999 mimomanželská plodnosť vzrástla, napriek všeobecnému trendu poklesu plodnosti. K výraznejšiemu vzostupu došlo okrem najnižšej vekovej kategórie 15-19 aj v kategóriách 30-34 a 35-39. Úroveň vrcholu mimomanželskej plodnosti v kategórii 25-29 zostala zachovaná (25 ‰).

V dlhodobom vývoji mimomanželská plodnosť 25-29 ročných žien osciluje okolo 25‰, plodnosť 20-24 a 30-34 ročných okolo 20‰. Zreteľne odlišiteľné je obdobie vyššej plodnosti 30-34 ročných (60-te a 70-te roky) nasledované obdobím vyššej plodnosti 20-24-ročných. K zmene dochádza opäť v druhej polovici 90-tych, kedy sa plodnosť 30-34 ročných dostáva pred hodnoty plodnosti 20-24 ročných žien. Mimomanželská plodnosť 15-19 ročných žien v celom sledovanom období zaznamenáva vzostup. Naproti tomu v kategórii 35-39 ročných došlo od 80-tych rokov k stabilizovaniu plodnosti na úrovni 10‰. Pokles s následnou stabilizáciou na 2,5‰ je typický pre vekovú kategóriu 40-44 ročných.

Trend vývoja úhrnej mimomanželskej plodnosti je značne rozkolísaný. Napriek tomu možno identifikovať dlhé obdobie poklesu do r 1990 a to z 0,6 dieťaťa na ženu v 50-tych na 0,413 dieťaťa na konci 80-tych rokov. V 80-tych rokoch pritom došlo k dlhodobejšiemu miernemu vzostupu úhrnej mimomanželskej plodnosti. Od začiatku do polovice 90-tych rokov úhrnná plodnosť prudko vzrástla až nad úroveň 0,5 dieťaťa, kým druhá polovica desaťročia je charakterizovaná skôr miernym kolísavým poklesom na 0,47 dieťaťa.

Mimomanželská plodnosť sa týka skupiny nevydatých žien, ktorá v sebe zahŕňa odlišne sa reprodukčne správajúce slobodné, rozvedené a ovdovelé ženy. Údaje pre plodnosť z hľadiska rodinného stavu boli dostupné len za veľmi obmedzené obdobie r. 1997-99, napriek tomu poskytli cenné výsledky (graf 3). Najviac mimomanželských detí sa rodí slobodným ženám, až 87%, najvyšší podiel pripadá na najmladšie ženy – 36% sa rodí 15-19 ročným, 38,7% 20-24 ročným, čo sú spolu $\frac{3}{4}$ všetkých mimomanželských detí narodených slobodným ženám. Plodnosť týchto žien je najvyššia u 25-29 ročných (23,4%), nasledujú 20-24 a 30-34 ročné (20,4 a 20%). Odlišná je samozrejme situácia rozvedených žien, kde sa 32% detí rodí v dvoch kategóriách 25-29 a 30-34 ročných, čo je spolu 64%. Krivka plodnosti rozvedených je deformovaná vysokými hodnotami v nízkych vekových kategóriách. Ak sa tu malému počtu rozvedených 15-19 a 20-24 ročných narodí mimomanželské dieťa, posunú sa hodnoty mimomanželskej plodnosti až takmer k 50%. Rozvedeným ženám sa rodí 11,5% zo všetkých mimomanželsky narodených detí. Najnižší podiel 1,5% pripadá na ovdovelé ženy, z toho 31% pripadá na kategóriu 30-34 ročných, po $\frac{1}{4}$ sa rodí 35-39 a 20-24 ročným ženám. Vzhľadom na nízku plodnosť týchto žien a predovšetkým značne deformovanú krivku plodnosti v dôsledku nízkeho počtu ovdovelých s ojedinelými prípadmi mimomanželských pôrodov nebola plodnosť ovdovelých zahrnutá do grafu. U takejto malej vzorky s dátami pre veľmi krátke obdobie nebolo možné získať adekvátne výsledky.

Vzostup mimomanželskej plodnosti v 90-tych rokoch sa prejavil vo všetkých poradiach, s výnimkou najpočetnejšieho prvého poradia (gr.5). V súlade s predpokladmi sa najväčší podiel mimomanželských detí rodí v prvom poradí. Po poklese v 50-tych rokoch ich podiel narastal do $\frac{1}{2}$ 70-tych až na 65%. Do začiatku 90-tych rokov poklesol na 60% a v súčasnosti dosahuje do 55%. Tento pokles je v súvisi so zvýšením podielu narodených v druhom a treťom poradí. Dlhodobu sa podiel narodených v 2. poradí pohyboval do 20%, v priebehu 90-tych rokov vzrástol na 22%, na tejto úrovni sa stabilizoval. Podiel narodených v 3. poradí po prechodnom zvýšení v 60-tych rokoch poklesol pod 10%, na začiatku poslednej dekády vzrástol na 12%. V 90-tych rokoch došlo k vzrastu u 4. a 5+ poradia, ktorých podiel tvorí približne 5%. Vyšší bol podiel týchto poradií v 60-tych rokoch, odkedy klesali a až v poslednom desaťročí došlo k miernemu vzostupu.

Mimomanželské počatia a podiel mimomanželsky narodených na Slovensku

Za mimomanželské počatia budeme považovať všetky počatia mimo manželstva. Tie pozostávajú z predmanželských počatí, vyjadrenými množstvom pôrodov do 9 mesiacov od sobáša a počtu mimomanželsky narodených detí. Zahŕňa teda dve kvalitatívne odlišné skupiny, ktorých vzájomný pomer môže vypovedať o zmene, resp. súčasnom stave rodinného správania. Samozrejme je odlišná situácia, keď zo 40% mimomanželských počatí pripadá 5% na mimomanželské deti alebo 20%.

Počet a podiel mimomanželských počatí zo všetkých pôrodov od r. 1950 neustále stúpali. Za sledované obdobie vystúpil podiel z 12% na 36% (gr.4). Počas tohoto obdobia sa však mení podiel mimomanželských pôrodov z mimomanželských počatí. V 50-tych rokoch bol tento podiel vysoký, presahoval 35% z pôrodov. Postupne klesal až do r.1978, kedy bolo dosiahnuté mimimum 21%. V 80-tych rokoch sledujeme mierny vzostup na 25%. V priebehu 90-tych rokov podiel veľmi rýchlo vzrástol až na úroveň rokov 50-tych. Zostup zapríčinený predovšetkým prorodinnou politikou štátu v 70-tych rokoch bol vystriedaný spočiatku pomalým rastom, ktorý vzhľadom na konštantné spoločenské podmienky a klímu mal len obmedzený rozsah, po uvoľnení bol v r. 1990 nasledovaný prudkým rastom, ktorý naznačuje, že už predtým boli pripravené podmienky na zmenu rodinného správania, ktorá bola len umocnená zánikom rozsiahlej podpory vznikajúcim rodinám.

Vývoj mimomanželských počatí pozostáva z dvoch rozlične sa vyvíjajúcich zložiek – mimomanželsky narodených a predmanželských počatí. V 50-tych rokoch bol vývoj oboch stabilizovaný – na mimomanželsky narodených pripadalo 5%, na predmanželské počatia 8% (gr.2). Od 60-tych rokov podiel predmanželských počatí neustále rastie. Najdynamickejší bol rast v 60-tych a 70-tych rokoch a do roku 1980 dosiahli predmanželské počatia 20%, pričom podiel mimomanželsky narodených zostal

zachovaný. V 80-tych rokoch mierne rastú obe zložky. V priebehu 90-tych rokov počet mimomanželských počatí opäť vzrastá, avšak táto zmena sa už neodráža vo zvýšení podielu predmanželských počatí, ale významne rastie podiel mimomanželsky narodených. V r.1996 tak z 36% mimomanželských počatí pripadá 14% na mimomanželsky narodených (40% z počatí) a podiel predmanželských počatí zostáva zachovaný na úrovni 22%. V budúcnosti je možné, že sa podiel predmanželských koncepcií zníži na úkor mimomanželsky narodených detí.

V priebehu sledovaného obdobia teda môžeme sledovať dve významné obdobia zmien – sú to 60-te a 70-te roky, kedy mimomanželské počatia rastú a narastajú predmanželské koncepcie, a druhé obdobie vzrastu v 90-tych rokoch, kedy mimomanželské počatia neprestávajú rásť, ale významne sa zvyšuje podiel mimomanželsky narodených. Vo vzraste mimomanželských počatí sa ukrývajú dve kvalitatívne odlišné obdobia, pričom práve druhé obdobie je porovnateľné so zmenami, ktoré prebehli v západnej a severnej Európe na počiatku 2. demografického prechodu. Jednoznačne dochádza na Slovensku v priebehu 90-tych k zmene formovania rodiny a uvedené výsledky naznačujú, že sa rozširujú formy mimomanželského spolužitia, predovšetkým kohabitácia.

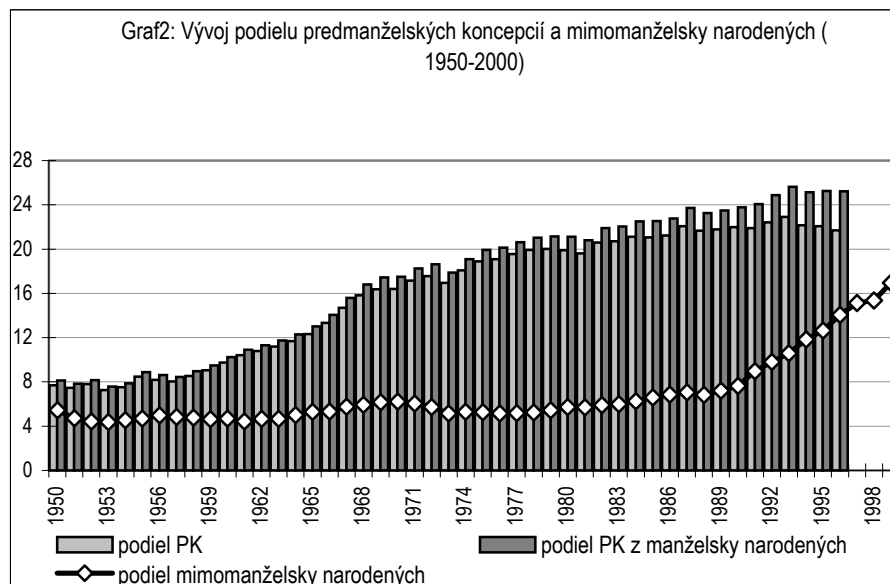
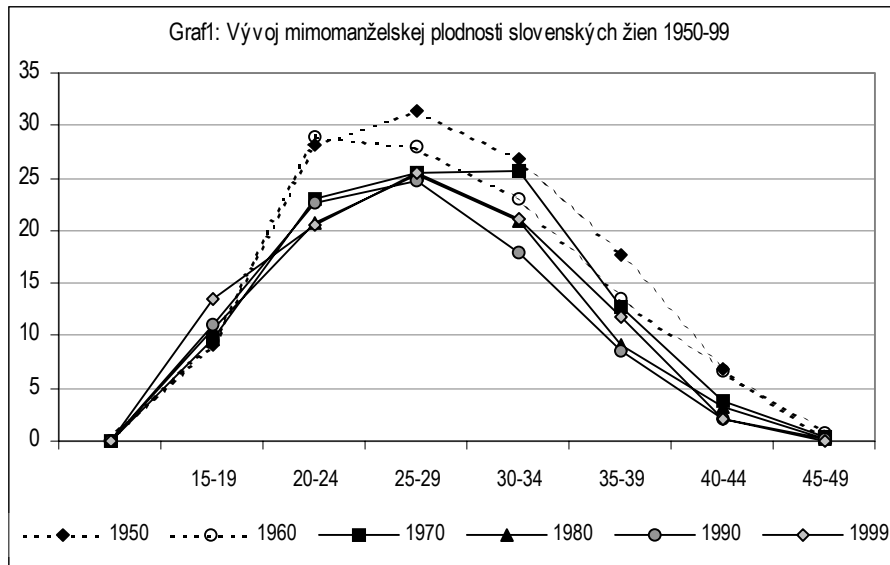
Záver

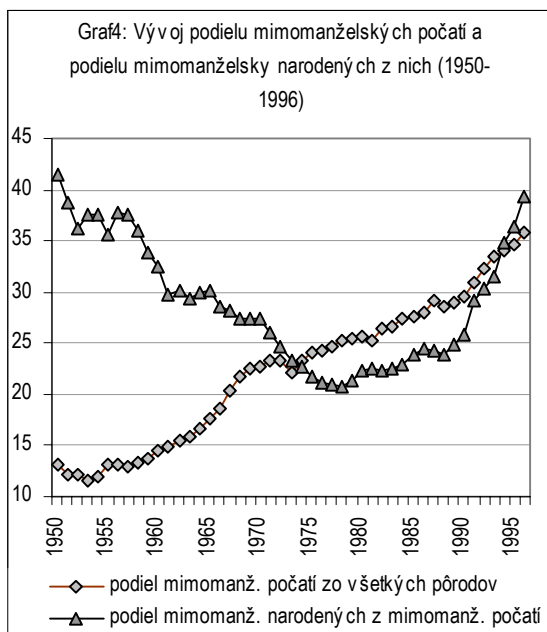
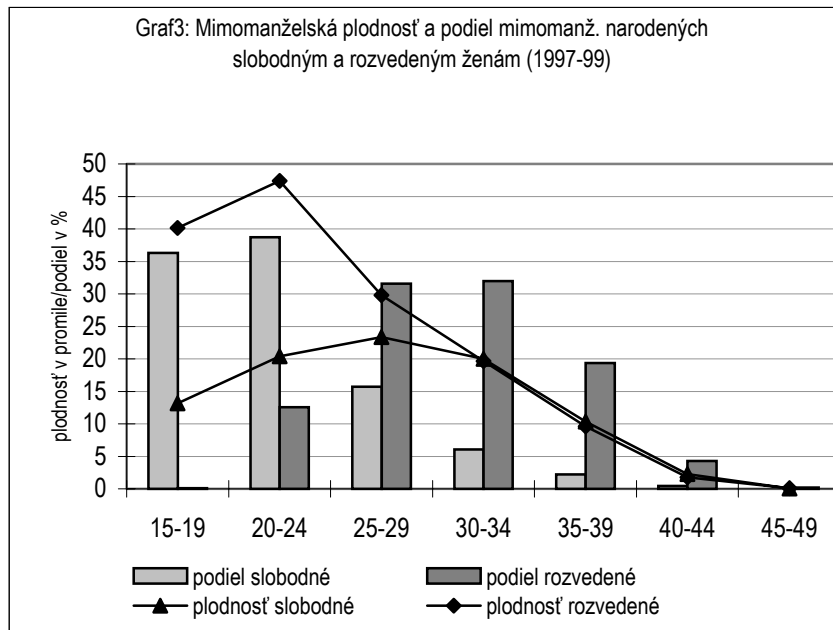
Napriek súčasnému trendu poklesu plodnosti je mimomanželská plodnosť jedinou jej zložkou, ktorá v 90-tych rokoch zaznamenáva rast, a to takmer vo všetkých vekových kategóriách. Špecifikom mimomanželskej plodnosti je tiež jej maximálna úroveň vo vekovej kategórii 25-29 ročných žien, pričom celkovo sú najplodnejšou kategóriou 20-24 ročné ženy, hoci aj manželské pôrody sa v poslednej dekáde čoraz viac posúvajú do vyššieho veku, čo je trend súhlasný s vývojom v západnej a severnej Európe v období 2. demografického prechodu.

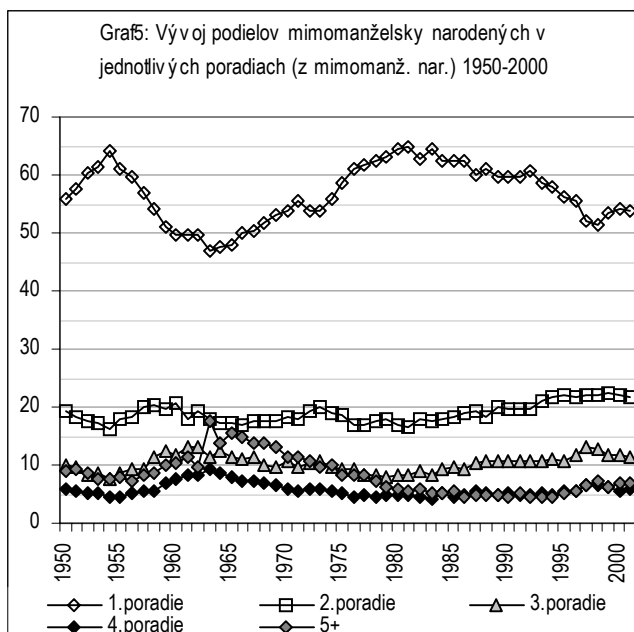
Najviac mimomanželských detí sa rodí slobodným ženám (87%), na rozvedené pripadá 11,5%. Nie je potrebné zdôrazňovať odlišný charakter mimomanželskej plodnosti týchto žien. Van de Kaa (1987) tvrdí, že na počiatku druhého demografického prechodu „sa zdá, že staršie ženy sú ochotnejšie porodiť mimomanželské dieťa než ženy mladšie“, pričom sa jedná predovšetkým o ženy rozvedené. Zdá sa však, že na Slovensku sú to predovšetkým mladšie ženy, ktoré menia svoje reprodukčné správanie, kým staršie ženy sa radšej pridávajú staršieho reprodukčného modelu. Avšak len preskúmaním dlhšieho časového radu a porovnaním situácie v 70-tych, 80-tych a 90-tych rokoch bude možné vysloviť jednoznačné závery.

Zmena nastala v priebehu 90-tych rokov aj vo zvýšení podielu 2. a 3. poradia mimomanželsky narodených detí na úkor prvorodených, ktoré naďalej tvoria nadpolovičnú väčšinu mimomanželských pôrodov.

Nárast mimomanželských počatí a pôrodov na úkor predmanželských koncepcií indikuje reálnu zmenu vo formovaní rodiny v 90-tych rokoch. Zdá sa, že kohabitácia, či už predmanželská alebo ako alternatíva manželstva sa stáva rozšírenejším javom a rodenie dieťaťa v nemanželskom zväzku je spoločensky akceptovaným fenoménom, ktorý sa netýka len slobodných mamičiek, ale aj kohabitujuúcich párov.

Literatúra:

Bartoňová, D.: Vývoj plodnosti neprovdaných žien v Československu v 80. letech. in: Demografie č.3, 1991 s.200-209

Fialová, L.: Reprodukce v rodinách a mimo ně. in: Demografie č.3, 1994 s.1598-164

Pavlík, Z., Rychtaříková, J., Šutrbová, A.: Základy demografie. Academia, Praha 1986

Rychtaříková, J.: Současné změny charakteru reprodukce v České republice a mezinárodní situace. in: Demografie č.2, 1996 s.77-89

Syrovátka, A., Vondráček, J., Skutilová, J.: Trend změn živě narozených mimo manželství v České republice.

In: Demografie č.3, 1991 s.193-199

D. J. van de KAA [1987] : Europe's Second Demographic Transition. Population Bulletin vol.42, No.1, Washington.

použité štatistické údaje – interné údaje ŠÚ SR